

LIETUVOS EKONOMIKOS MOKSLAS IR STUDIJOS EUROPOS KONTEKSTE

Ekonomikos mokslas dviejų šimtmečių sandūroje

Stanislovas Martišius

Profesorius socialinių mokslų habilituotas daktaras
Vilniaus universiteto Statistikos katedra
Saulėtekio al. 9, 2040 Vilnius
Tel. 236 61 43, faks. 236 61 27
El. paštas: stanislovas.martisius@ef.vu.lt

Straipsnyje mėginama išsamiau panagrinėti ekonominių idėjų kaitą XX amžiaus pabaigoje, išryškinti dabartines pasaulinio ekonomikos mokslo aktualijas, pabandyti įvertinti Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų sistemos sritis, kurias reikia reformuoti. Parodoma, kad, Lietuvai stojant į ES, reikia esmingai patobulinti ekonomines studijas, suintensyvinti ekonominius tyrimus. Apibendrintų tyrimų pagrindu teikiami konkretūs pasiūlymai, kaip tai būtų galima atlikti; aptarti nauji iššūkiai ekonomikos mokslui, kuriuos kelia žinijos visuomenė.

Atliktų tyrimų tikslas – lyginamoji ekonominės teorijos kryptių analizė. Kritisinis analitinis požiūris į susiformavusias ekonominės teorijos kryptis – pagrindinis tyrimo metodas.

XX amžiaus pabaigos ekonomikos mokslas

Šių dienų ekonomikos teorija ir moderni ūkio gyvenimo praktika yra Vakarų Europos ir Šiaurės Amerikos praėjusių dviejų šimtmečių intelektualinių pastangų rezultatas. Tiesa, XX a. pabaigos ekonomikos mokslo panorama jau leidžia teigti, kad Europa pradeda atsilikti nuo Amerikos; vyksta stipri pasaulinio ekonomikos mokslo amerikinizacija. Tarp Nobelio premijos laureatų ekonomikos mokslo srityje jau dominuoja amerikiečiai [6, p. 15–25]. Pavyzdžiui, iki 1989 m. Nobelio premijų ekonomikos sri-

tyje JAV ekonomistai buvo gavę – 16, europiečiai – 10; tris iš jų Didžiosios Britanijos, du – Švedijos, po vieną – Austrijos, Prancūzijos, Olandijos, Norvegijos ir buvusios TSRS atstovai. Iki minimų metų iš visų amerikiečių, gavusių Nobelio premijas ekonomikos srityje, šeši buvo gimę už JAV ribų. Tie faktai jau kalba apie ekonominių tyrimų geografinį pasiskirstymą, įvykusį XX a. paskutiniiais dešimtmečiais.

Tuo pačiu metu išryškėjo anglų–amerikiečių įtaka ekonominių studijų srityje. Anglosaksų mokslininkų parašyti ekonominės teorijos ir kitų ekonominių sričių vadovėliai, mokslo studijos, parengtos mokymo programos, stan-

dartai, kitos ekonominės intelektualinės įžvalgos tapo visame demokratines vertybes išpažįtančiame pasaulyje visuotinai pripažįstamomis ir priimtomis nuostatomis, nors tai vyksta ne visur sklandžiai ir ne vienodu tempu.

XXI amžių pasaulio ekonominė bendrija sutiko su labai gausia ir įvairia mokslinė ekonomine spauda. Iš 130 žurnalų, nurodomų dabar leidinyje „Naujausių ekonominių žurnalų turinys“ („Contents of Recent Economic Journals“) tikrai ketvirtis jų buvo leidžiami iki 1960 metų. Tai buvo daugiausia bendro pobūdžio, mažai specializuoti ekonominiai žurnalai: „Economic Journal“, „American Economic Review“, „Journal of Political Economy“, „Oxford Economic Papers“, „Quarterly Journal of Economic“. Vėliau atsiradę žurnalai yra siaurai specializuoti, kilę kelių mokslų, dažniausia socialinių, sandūroje.

Dabartinė ekonominė literatūra apžvalga leidžia nustatyti tokius ekonominių tyrimų prioritetus: 1) ekonomikos teorija; 2) ekonometrija; 3) empirinė ekonomika; 4) taikomoji ekonomika; 5) institucijų analizė; 6) ekonomikos ir ekonominės minties istorija (pastarąja traktuojant kartu su ekonomikos metodologija).

Pasaulinėje mokslinėje literatūroje pastebimos šios tendencijos; 1) ekonominės teorijos ekspansija į kitas, pirmiausia socialinių mokslų sritis; 2) tarp ekonomikos teorinių krypčių reikšmingesnė yra institucionalinė ekonominė kryptis, iš dalies naujoji austrų mokykla, nors neoklasikinė pozityvioji ekonomika su savo iš dalies skirtingomis srovėmis lieka dominuojanti; 3) atsiranda nauji ekonominės teorijos metodai, tyrimo kryptys: eksperimentinė ekonomika, nauja dinaminė ekonominių procesų tyrimo metodologija, įvairios ekonometrinės skaičiavimo ir analizės sistemos; 4) ryškėja ekonominės teorijos ir taikomosios

ekonomikos suartėjimas; ekonominė teorija ir ekonometrinė analizė tampa lygiavertėmis ekonomikos mokslo dalimis; 5) plačiai pradėta taikyti lošimų teorija; 6) prasidėjo intensyvūs tyrimai, kaip elgiasi žmonės neapibrėžtumo sąlygomis; 7) nepažįstamai pasikeitė ekonometrija; pakanka palyginti etaloninius 1960 m. ir 2000 m. ekonometrikos vadovėlius, kad pamatytume tą skirtumą.

Ką naujo dabar pastebime pačioje ekonomikos teorijoje, kuri pagal Laionelą Robinsą „analizuoja žmogaus elgseną tarp duotų tikslų ir ribotų priemonių, turinčių galimą alternatyvinį pritaikymą“?

XX–XXI amžių sandūroje ekonomikos teorija daugiausia orientuoja savo tyrimus į šias sritis: 1) ekonominę lūkesčių teoriją; 2) postkeinsistinę makroekonomiką; 3) visuomeninę ir socialinę pasirinkimo teoriją; 4) sprendimų priėmimą egzistuojant neapibrėžtumui; 5) gamtonaudos ekonomiką; 6) lošimų teoriją ir strateginę elgseną; 7) tarptautinę ekonomikos raidą [1; 2; 6; 13].

Kiekvieno mokslo, ir ekonomikos, taikomieji skyriai užsiima testuojamų hipotezių palyginimu su realaus pasaulio duomenimis ir situacijomis. Šiuolaikinė pasaulinė taikomoji ekonomika orientuojasi į šias kryptis: 1) mikro- ir makroekonometriką, prognozavimą, teorinius dinamikos eilučių tyrimus; 2) ekonominės teorijos eksperimentinius metodus; 3) sąnaudų–naudos analizę ir projektų įvertinimą; 4) bendrosios pusiausvyros taikomojus modelius; 5) politikos mokslinius ekonominius tyrimus.

Penktojoje srityje vyksta sėkmingas ekonomistų bendravimas su kitų mokslų atstovais. Pavyzdžiui, tiriant ekonominių sprendimų klausimus, kai pasireiškia neapibrėžtumas, ekonomistai daug mokosi iš psichologų, kurie jau seniai naudoja eksperimentinės psichol-

gijos metodus, kurių dėka tiriamas žmogaus proto darbas. Psichologijos ir ekonomikos mokslų sąveikoje pasireiškė dvi tendencijos: a) dalis psichologų, kartu su eksperimentinio metodo šalininkais ekonomikoje metė išsūkį dabar visuotinai pripažintai neoklasikinei teorijai, tiriant individualius sprendimus ir vartotojų elgseną rinkoje; b) susiformavo ekonominė psichologija; jau 30 metų vyksta psichologinių ir ekonominių teorijų integracija tiriant įvairius žmonių elgsenos aspektus [3].

2002 m. ekonomikos Nobelio premijos laureatas psichologas Danielas Kanemanas (D. Kahneman) gavo premiją už „psichologinių tyrimų rezultatų integravimą į ekonomikos mokslą, pirmiausia samprotavimų srityje ir sprendimų priėmimą neapibrėžtumo sąlygomis“. Nobelio premijos suteikimas psichologui rodo ekonomistų bendrijos posūkį į realybę, nes eksperimentiniai tyrimai leidžia kontroliuoti veiksnius ir patikrinti teorinių prielaidų patvarumą.

Socialinių mokslų srityje vyksta savitas „ekonominis imperializmas“. Pirmiausia jis pastebimas ekonomikos invazijoje į politikos mokslus. Vartojimo prekių rinkos ir demokratinių rinkimų procesų panašumas leidžia daryti toli siekiančias išvadas: formuoti politikoje politikologų ir ekonomistų bendrą tyrimų lauką. Faktiškai tai jau padaryta. Bene reikšmingiausi darbai čia priklauso Nobelio premijos laureatui J. M. Biukenenui (J. M. Buchanan) ir jo mokslinei mokyklai. Pats J. M. Biukenenas gavo Nobelio premiją už „sutarinių ir konstitucinių principų teorijos tyrimus, priimant ekonominius sprendimus“. J. Biukeneno ir jo mokinių nuomone, reikia surasti instrumentus, susiejančius tiesinės ir politinės veiklos praktiką su neoklasikų ekonomine teorija [4; 5].

Reikėtų suminėti daug ekonomistų ir jų

mokslinių mokyklų, padėjusių XX amžiaus viduryje atgimti politinės ekonomijos terminui net anglosaksų kultūros šalyje. Šiandienė politinė ekonomija – mokslinės ekonominės politikos pagrindimas.

Gal ne toks ryškus kaip politikos mokslė, vyksta ekonominės teorijos suartėjimas su sociologijos, teisės, istorijos mokslais [2; 3; 6; 11; 12]. Šioje srityje labai įsimintini Nobelio premijos laureatai R. Kouzas (R. Coase), Čikagos universiteto profesorius G. Bekeris (G. Becker), R. Lukas (R. E. Lucas). Kiekvienas iš jų įrodinėja, kad dabartiniai ekonomistų nagrinėjami vartotojai neturi nė pėdsako gyvo žmoniškumo, nes mainai ekonominėje teorijoje vyksta už realios rinkos ribų. G. Bekeris ekonominius tyrimo metodus siūlo taikyti ir pats juos sėkmingai taiko tose gyvenimo srityse, kur žmogaus elgseną atrodo reguliuoja vien tradicijos, papročiai, visuomenės nustatytos elgesio normos.

Dabartinėje ekonominių tyrimų sistemoje reikšmingą vietą turi „racionalių lūkesčių“ teorija. Jau 1978 m. Nobelio premijos laureatas G. Saimonas (G. Simon) nustatė, kad, nors ateitis ir nenulemia dabarties, bet visus dabar priimamus ūkinius sprendimus stipriai lemia numatoma galima ateitis, jos ryškėjantys kontūrai.

Lūkesčių, viltinių laukimų problema yra labai įvairi ir prieštaringa [6; 11; 16]. Visi ekonominiai subjektai ne tik ieško ir gauna informacijos, jie ją perdirba, vertina, iš jos mokosi. Atsižvelgdami į savo gyvenimo patirtį, verslo žmonės į gautą to paties turinio ekonominę informaciją reaguoja gana skirtingai; todėl svarbu suvokti lūkesčių formavimosi mechanizmą. Tuo požiūriu yra žinomos dvi koncepcijos: 1) adaptyvių lūkesčių teorija; 2) racionali lūkesčių teorija.

Pagal adaptyvių lūkesčių teoriją žmonės savo lūkesčius ir veiksmus koreguoja atsižvelgdamos į praeities įvykius, tendencijas ir į prog-

nozių pasitvirtinimą. Panašiu būdu vertinama kai kurių prekių būsima konjunktūrinė situacija, galima kainų dinamika, ekonominės politikos raida. Apskritai adaptyvūs lūkesčiai – tai praeities tendencijų įvertinimas, buvusių ūkinio gyvenimo trajektorijų išryškinimas.

Racionalių lūkesčių teorija (hipotezė) remiasi informacija, pagrįsta galimų būsimų įvykių analize. Patys racionalūs lūkesčiai – tai ne kas kita kaip būsimų ekonominių įvykių numatymas. Racionalių lūkesčių teorija dabar yra įgavusi platų pripažinimą. Joje teigiama, kad įmonės, prognozuodamos savo veiklą, vadovaujasi šiomis nuostatomis: 1) įvertina, kaip funkcionuoja ekonominis modelis; 2) išnagrinėja, kokia praeityje buvo kainų dinamika; 3) išanalizuoja išlaidų kaitą; 4) ištiria palūkanų normos kaitą; 5) nagrinėja, kokiuos sprendimus gali priimti vyriausybė; 6) bando numatyti, kaip gali pasikeisti pagrindiniai makroekonominiai rodikliai. Atsižvelgiant į šias sąlygas suformuojamas ekonominių subjektų „racionalus elgesys“.

„Racionalių lūkesčių“ teoretikai teigia, kad ateitį geriau numato įmonės, o ne vyriausybės institucijos. Pirmosios greičiau reaguoja ir į ūkinės situacijos pasikeitimus. Jos gali „neutralizuoti“ vyriausybės ekonominius sprendimus. Stambios kompanijos dažnai dar užsiima lobistine veikla, gerai jaučia situaciją. Kuo gamintojas ar vartotojas geriau informuotas, tuo jis turtingesnis, teigia 1972 metų Nobelio premijos laureatas K. Erou (K. Arrow).

Praejusiam amžiuje ekonomikos teorija banguojamai suko matematizacijos kryptimi. Laipsniškai, ypač ekonomikos mokslo dominuojančioje srityje ekonomikos analizėje, mokslinė kalba tapo matematika, nors ir dabar egzistuoja įsitikinimas, kad mokslininkų indėlis į ekonomikos teoriją turi plaukti iš tyrėjo intuicijos ir įžvalgumo. Matematika tėra technika,

padedanti pateikti naujas idėjas griežtesne ir akivaizdine forma [15; 17].

Nei matematikams, nei ekonomistams neginčytinas faktas – teorinė ekonometrika ir jos tyrinėjimai. Iš jų laimėjo abu mokslai – matematika ir ekonomika [6].

Kitaip reikėtų vertinti lošimų teorijos nuėitą kelią ekonomikos moksle. Didelis istorinis įvykis buvo Dž. von Neimano ir O. Morgenšterno (J. von Neumann, O. Morgestem) knyga „Lošimų teorija ir ekonominė elgsena“, pasirodžiusi 1944 m. Tos knygos autoriai manė padarę revoliuciją ekonomikos moksle. Jie teigė: „strateginių lošimų teorija – tai toks instrumentas, kuriuo naudojantis vystysis ekonominio elgesio teorija“. Deja, iki 1960 metų lošimų teorija neturėjo didelio populiarumo tarp ekonomistų teoretikų, tačiau nuo 1960-ųjų padėtis pasikeitė [17]. Dabar lošimų teorijos aparatas randa platų pritaikymą sprendžiant šakinių rinkų, tarptautinės prekybos, valstybinių finansų, pinigų teorijos klausimus. Be lošimų teorijos žinių negalima dabar skaityti magistrams skirtų ekonominės teorijos vadovėlių.

XX amžiaus antrosios pusės ekonomikos mokslų teorijai ir praktikai didelį poveikį turėjo informatika, masinis asmeninių kompiuterių paplitimas. Niekada ekonomikos moksle taip aštriai nebuvo išklusi ekonominių procesų ir reiškinų matavimo problema kaip dabar. Dar daug ekonominių sąvokų yra tiesiog konstruktai, tiesiogiai neišmatuojami, neidentifikuojami. Pats aiškiausias to pavyzdys – pusiausvyros sąvoka. Kitu tiesiogiai nestebimos sąvokos pavyzdžiu yra M. Fridmano vartojami terminai „pastovios pajamos“ ir „pastovus vartojimas“. Tebėra labai aktualūs duomenų agregavimo, informacijos tikslumo ir neeksperimentinės ekonominės informacijos rinkimo, sumavimo, grupavimo klausimai. Tai, kad jie nepakankamai išnagrinėti, labai trukdo paplsti ekonometri-

nei analizei, įsigalėti ekonometriniam modeliavimui, sukurti daugiau veikiančių bendrosios pusiausvyros modelių.

Informacijos apimties augimas didina ekonominų tyrinėjimų paklausą. Analitikai tą padidėjusią paklausą gali patenkinti, nes XX a. pabaigoje įvyko ženklus procesas naudojamuose empiriniuose metoduose. Jis buvo radikalus dviem požiūriais: 1) duomenų rinkimo srityje; 2) padidėjo juos apdorojančių metodų. Ekonometrijos ir statistikos teorijos laimėjimai patobulino ekonominų duomenų rinkimo metodiką mokslinį pagrįstumą. Dabar ekonomistai disponuoja įvairesniais empirinės informacijos tyrimo metodais. Be to, gerokai praturtėjo duomenų apdorojimo programinis aprūpinimas, atsirado labai patogių ekonometrinių ir statistinių paketų.

Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų reformos kryptys

Užsienio šalyse dabar vyksta reikšminga socialinių mokslų integracija, ieškoma naujų paradigų. Tuo pačiu Lietuvai būdingas atvirkščias procesas: didesnis socialinių mokslų susiskaidymas, pasireiškia nepagrįsta studijų programų įvairovė, mokslinis ir pedagoginis personalas pasiskirsto tarp mokslinių požiūrių silpnų fakultetų. Mūsų nuomone, demokratinės pilietinės visuomenės ir teisinės Lietuvos vizija yra ta problema, kuri gali integruoti dabar šalyje vykdomus ekonominius, edukologinius, politinius, teisinius tyrimus. Užsienyje, pirmiausia ES, socialinių mokslų srityje daugiausia atliekama teorinių, o ne empirinių tyrimų. Lietuvoje to proceso nepastebime.

Lietuvai reikia mokslškai stipraus socialinių mokslų instituto. Jis turėtų nagrinėti ekonominius, politinius, socialinius ir teisinius strateginius klausimus, susijusius su Lietuvos

buvimu Europos Sąjungoje, numatyti Lietuvos ir jos institucijų raidą bendru Europos dinamikos kontekstu. Toks institutas turėtų atlikti tyrimus šalies regioninės politikos srityje, plėtoti vadybos ir viešojo administravimo teoriją, tirti politinių sprendimų įgyvendinimo problemas, nagrinėti valstybės ir savivaldybių institucijų struktūrą, funkcijas, veiklą.

Lietuvos ekonomikos mokslų raidai labai trukdo tai, kad nėra universitetinių ekonomikos institutų šalyje. Pasaulio ir Europos ekonomikos mokslas žengia sparčios specializacijos kryptimi. Ir mums, norint ne tik ir stebėti, bet ir dalyvauti pasaulinio ekonomikos mokslo kūrimo darbe, reikia labiau specializuotis, tinkamiau pasidalyti darbą mokslo ir studijų institucijoms, aukštosioms mokykloms: universitetams ir kolegijoms.

Atsižvelgiant į pasaulinio mokslo integracines tendencijas socialinių mokslų srityje ir pirmaujančių užsienio universitetų patirtį, reikėtų ir Lietuvos universitetuose sukurti pajėgius socialinių mokslų fakultetus, kuriuose kvalifikuoti specialistai būtų rengiami atsižvelgiant į visą universiteto turimą intelektualinį potencialą ir krašto poreikius. Manytume, tik tokie fakultetai galėtų užtikrinti ekonomikos teorijos, ekonometrijos, taikomosios ekonomikos, euroekonomikos, teisės-ekonomikos, ekonomikos-politikos ir kt. artimų sričių kvalifikuotų specialistų rengimą Lietuvos ūkiui, švietimui, mokslo ir valdymo institucijoms.

Užsienyje aukščiausios kvalifikacijos ekonomistai dažniausiai rengiami privačiuose, vadinamuosiuose prestižiniuose universitetuose, kur mokslas ir studijos besimokančiajam nepigia kainuoja. Vyriausybei reikėtų sudaryti galimybę geriausiems Lietuvos universitetų magistrantams ir doktorantams ten studijuoti, kad jie galėtų parengti pirmuosius savo mokslinius darbus, įgytų vakarietiškos

visuomenės narių elgesio ir etikos įgūdžių, mokslinių nuostatų. Tuose siūlymuose nėra nieko nauja. Tarpukario Lietuvoje tai buvo plačiai praktikuojama. Tą akivaizdžiai rodo prof. J. Bučo, prof. Dz. Budrio, dr. Alb. Tarulio, dr. D. Cesevičiaus, dr. Vl. Juodeikos gyvenimo biografijos [10, p. 67–108].

Perteikiant studentams ekonominę informaciją, Lietuvos aukštųjų mokyklų ekonomikos fakultetuose būtina sumažinti ideografinio ir retorinio pobūdžio disciplinų, visur atsakyti „ekonominės metafizikos“; kiek leidžia realios galimybės padaryti intelektualėsnės mokyklos programas, paskaitas, seminarus. Būtų neblogai, jei mes „ekonominę metafiziką“, dabar iš dalies užpildančią šalies ekonominių žurnalų puslapius, nepriimtume už mokslą.

Deja, mūsų ekonomikos mokslų istorija rodo, kad dažnai rauges priimame už gerus grūdus, kai manome, kad mūsų doktorantų disertacijos praturtina mokslą, nors iš tiesų jos dažnai tėra ilga grandinė apibrėžimų ir vertybinių teiginių, užmaskuotų įvairia mokslinės technikos atributika: citatomis, grafikais, nuorodomis, įspūdingais literatūros sąrašais. Mokslinių tarybų ir komitetų nariai turi išmokyti skirti mokslinius teiginius ir išvadas nuo paprastų tautologijų, tuščiažodžiavimo, analitinius sprendimus nuo sintetinių. Pastebėti tokias mūsų ekonominio mąstymo negatyvias tendencijas yra nesunku. Norint jas likviduoti reikia, kad doktorantai ir asistentai nors minimaliai žinotų ekonomikos mokslo istoriją ir metodologiją, mokslo logiką, sugebėtų rengti teorinius ir atlikti rimtus taikomuosius ekonominius darbus ir tyrimus su visu socialinių mokslų metodologiniu įžvalgumu ir nuoseklumu.

Dabar Lietuvos universitetuose taip gausiai rengiamų įvairios paskirties verslo administratorių (= komersantų) rengimą pagrindi-

nių studijų lygmeniu ateityje turėtų perimti kolegijos. Universitetų rengiamas ekonomikos magistras turėtų būti mokslo daktaro pusiaukelėje esantis aukštos kvalifikacijos specialistas. Jam reikia gerų pradinių mokslinio darbo įgūdžių, puikaus bendro universitetinio išsilavinimo, gero mokslinių tyrimų teorijos ir praktikos išmanymo, o ir pasirengimas ateityje atlikti aukštesnio lygio vadovų funkcijas. Rengiant aukščiausios kvalifikacijos ekonomistus, doktorantūros programos pagal teorinių ir praktinių įgūdžių formavimą, remiantis europiniais pavyzdžiais, turi įgauti tokį prioritetų eiliškumą: 1) ekonominė analizė; 2) kritiniai sprendimai; 3) taikomųjų tyrimų įgūdžiai; 4) matematinis mąstymas; 5) mokėjimas atlikti daugiavariantinius skaičiavimus; 6) kūrybinio mąstymo ugdymas; 7) bendravimas ir komunikavimas. Net JAV pripažįstama, kad aukščiausio lygio ekonominėse studijose per mažai ugdomas kūrybinis mąstymas.

Makrolygiu Lietuvai reikalingi Vyriausybės, Seimo, Prezidentūros, politinių partijų vadovybės, įvairaus profilio konsultacinio pobūdžio institucijų geri ekonomistai konsultantai; įvairaus profilio firmoms, organizacijoms – ūkinio gyvenimo ekspertai ir analitikai. Universitetai ir mokslo įstaigos turi parengti tokių specialistų. Visuomenės ekonominei kultūrai ir mąstymo ugdymui reikia aiškiai atskirti ekonominę teoriją nuo įvairių, tiesa, kartais įdomių ir naudingų, bendrų samprotavimų ekonominiams klausimais. Moksle ir gyvenime negalima ekonominę teoriją ir iš jos išplaukiančią taikomąją ekonomiką sutapatinti net su brandžiausia ekonominio gyvenimo filosofija. Rimta, mokslinė ekonomikos teorija niekada negali būti susieta su vertybiniais sprendimais ir ūkio gyvenime egzistuojančiomis ideologinėmis, normatyvinėmis normomis.

Vertindami ekonominius tyrimus, gautus rezultatus turėtume preciziškai skirstyti į šias keturias ekonominių žinių sritis: 1) ekonomikos teorija; 2) taikomoji ekonomika; 3) politinės ekonomikos doktrinos, susijusios su socializmu, liberalizmu, konservatyvizmu ir pan.; 4) kasdienio gyvenimo ekonominė sociologija. Pastaroji iš dalies jau sutampa su ekonomine publicistika, žinoma, suvokiant ją gerąja ta žodžio prasme.

Lietuvoje neturime bent kiek reikšmingesnių ekonomikos teorijos darbų. Priežastį tam paaiškinti yra gana daug ir įvairių. Pirmiausia, reikia prisiminti, kokį palikimą gavome iš nesėdžių sovietinių laikų [8; 14]. Neginčijama, kad tikra mokslinė ekonominė teorija gali būti kuriama atlikti analizę tokios ūkinės santvarkos, kuri paremta asmens laisve, private nuosavybe, konkurencija. Sovietinėje sistemoje tų komponentų nebuvo. Vadinas, nebuvo ko tirti, analizuoti tradiciniais ekonomikos metodais. Nelogiška buvo kurti „socializmo ekonominę teoriją“ teisingai absurdiškai vedamą ūkinę politiką, ginti esamą politiką. Nenuostabu, kad racionali socialistinio ūkininkavimo teorija taip ir nebuvo sukurta. Turėjome daug tariamų mokslinių ūkininkavimo receptų, lozunginių tezių, neišplaukiančių iš pagrįstos ekonominės mokslinės teorijos. Šalyje įvairiais laikotarpiais turėjome forsuotą, o ne darnų gamybos augimą.

XX a. garsioji diskusija apie ekonominių skaičiavimų galimumą esant socializmui Lietuvoje ir Sovietų Sąjungoje niekada nebuvo rimtai nagrinėta. Dar 1920 m. L. Mizeso iškelta tezė, jog ten, kur nėra laisvosios rinkos ir gamybos priemonių privačios nuosavybės, neįmanomi racionalūs skaičiavimai, Lietuvos ekonomistų iki dr. Vlodo Juodeikos studijos pasirodymo [8] niekada nebuvo rimtai nagri-

nėta. Užsienyje paminėta diskusija pasiekė kulminaciją praėjusio šimtmečio ketvirtajame dešimtmetyje. Socializmo kritikų L. Mizeso, F. Hayeko, L. Robinso iššūkį priėmė G. Dikinsonas, M. Dobas, O. Langė, A. Lerneris, F. Teiloras [7, p. 119–200].

Atrodo, kad to meto Europoje dauguma ekonomistų buvo linkę palaikyti socializmo kritikų oponentus. Nebuvo suvokta, kad socializmo gynėjai mąstė statinėje, o jų oponentai – dinaminėje paradigmoje. Tobulos konkurencijos modelyje, kur nėra neapibrėžtumo ir iš anksto viskas žinoma, nelieka vietos skaičiavimams.

Paminėtinos ir kitos Lietuvos mokslo atsilikimo priežastys. Nė vienos kitos srities Lietuvos specialistai neišgyveno ir nepatyrė tokių gilių socialinių sukrėtimų, ekonominių permainų, prievartinio vertybių perkainojimo kaip XX a. Lietuvos ekonomistai, socialinio gyvenimo tyrėjai. Šalyje vykstantys dideli instituciniai pasikeitimai visada turi įtakos tyrėjų tematikos pobūdžiui, ekonominiam mąstymui, mokslo pažangai. Gaila, kad iki šių dienų dar niekas netyrinėjo Lietuvos ekonomistų nueito Golgotos kelio, pačios tos profesijos atsiradimą, paplitimą, socialines funkcijas, prestižą tam tikrais Lietuvos istorijos etapais.

Net patys ekonomistai nesusidomėjo savo profesija sociologiniu teisiniu požiūriu. Pas mus ekonomistai dar neatsiskyrė nuo vadybininkų, prekybininkų, apskaitininkų. Lietuvos ekonominių profesijų nomenklatūra tebėra labai neapibrėžta, netobula, ją reikia tikslinti, nagrinėti mokslotyros ir viešojo administravimo požiūriu.

Tvarkant ekonominę spaudą Lietuvoje, reikėtų: 1) leisti kelis mokslinius ir profesinius ekonomikos žurnalus, kurių dalis straipsnių būtų spausdinami anglų (vokiečių, prancūzų, rusų) kalbomis; 2) plačiau visuomenei leidžia-

mi ekonominiai žurnalai turėtų būti labiau probleminiai, įdomesnio turinio ir dažniau išeinantys, daugiau remiami verslo visuomenės. Būtina formuoti profesinę ekonomisto etiką. Tam pasiekti reikalingos normaliai funkcionuojančios šalyje ekonominės draugijos, jų asociacijos, sąjungos. Tas padėtų šiuolaikinę mokslinę ekonominę mintį greičiau įdiegti į verslą, valstybės valdymą.

Išvados

1. Į klausimą, ar dabartinė ekonomikos teorija leidžia ekonomistams atsakyti į šiuolaikinius visuomenės iššūkius, negalima atsakyti teigiamai. Tiesa, dabar ekonomistai yra daug geresnėje padėtyje negu ankstesnės ekonomistų kartos, atsakant į visuomenės keliamus klausimus. Tačiau iš chaos ir neapibrėžtumo dar

tik formuojasi integruota socialinio gyvenimo mokslinė teorija, kuri bus pajėgi atsakyti į visuomenės iššūkius ekonomistams.

2. Nenorint likti Europos ekonomikos mokslo provincija, Lietuvai reikia esminės mokslo ir studijų pertvarkos. Lietuvos universitetuose dar nėra moksliniu požiūriu stiprių ekonominių institutų ir fakultetų. Ekonomikos mokslų srities institucijos, pavaldžios įvairioms ministerijoms ir žinyboms, yra pastarųjų funkciniai padaliniai, o ne mokslo įstaigos, turinčios savitas tyrimų kryptis. Lietuvai dabar labai reikalinga Europos ūkio studijų institucija; būtina pažinti ir stebėti Europos ekonominį gyvenimą.

3. Ekonominis dalykus dėstant vidurinėje mokykloje reikia sustiprinti pedagogų ir visuomenės ekonominį švietimą; ekonomistų teoretikų balsas turi būti dažniau girdimas iš visuomenės informavimo priemonių.

LITERATŪRA

1. Bewley T. F. (ed.) *Advances in Economic Theory*. Cambridge, 1987.
2. Becker G. S. A. *Treatise on an the Family*. Cambridge: MA: Harvard University Press, 1981.
3. Blaug M. *Economic Trough the Looking Glass* // Institute of Economic Affairs. Occasional Papers 88. London, 1988.
4. Buchanan J. M. *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980*. Brighton: Harvester Wheatsheaf, 1986.
5. Buchanan J. M., Tullock G. *The Calculus of Consent. Logical Foundations of Constitutional Democracy*. An Arbor MI: University of Michigan Press, 1962.
6. *Companion to contemporary economic thought* / Edited by David Greenaway, Michael Bleaney, Jan Stewart. London, 1991.
7. Hayek F. A. *Individualizmas ir ekonominė tvarka*. Vilnius, 2002.
8. Juodeika V. *Didžioji iliuzija. Marksizmas teorijoje ir tikrovėje*. Boston, 1978, t. 1; 1979, t. 2.
9. Kaahneman D., Tversky A. *Prospect Theory: an analysis of decision under risk* // *Econometrica*. 1979, vol. 47, p. 263–291.
10. Lietuvos statistika XX amžiuje. Straipsnių rinkinys. Vilnius, 1999.
11. Lucas R. E., Sargent T. J. *Rational Expectations and Econometrics Practise*. London: Allen and Unwin, 1981.
12. Lucas R. E. *Expectation and the neutrality of money* // *Journal of Economic Theory*. 1972, vol. 4, p. 103–104.
13. Mac Fadyen., Mac Fadyen H. W. (eds.). *Economic Psychology: Intersections in Theory and Application*. Amsterdam: North-Holland, 1986.
14. Martišius S. *Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raida XX amžiuje* // *Ekonomika*. 2000, t. 50, p. 7–19.
15. Robbins L. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: Macmillan, 1932.
16. Sargent T. J., Wallace N. *National expectations, the optimal monetary instrument and the optimal money supply rule* // *Journal of Political Economy*. 1975, vol. 83, p. 241–253.
17. Schelling T. *The Strategy of Conflict*. MA: Harvard University Press, 1960.

ECONOMICS AT THE THRESHOLD OF TWO CENTURIES

Stanislovas Martišius

Summary

The publication discusses the alteration of economic thoughts at the end of 20th century. It shows how the theoretic economic thought gradually relocates to USA, the very science of economics becomes more and more specialised and integrates with other social sciences (politolgy, history, law, sociology); mathematical methods become the core to theoretical and applied economics; new research

trends like experimental economics, psychology of economics, theory of public option have evolved. The publication suggests to establish faculties of social sciences in the main lithuanian universities and economic profile science institutions of university stature. In authors view, this would set the Lithuanian economics and studies to the European standards.

Įteikta 2003 m. rugsėjo mėn.